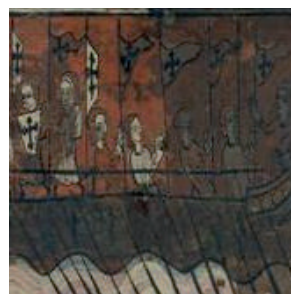
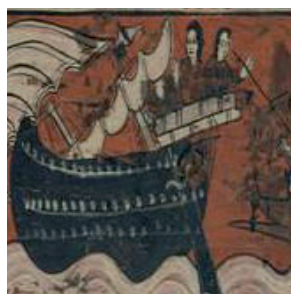
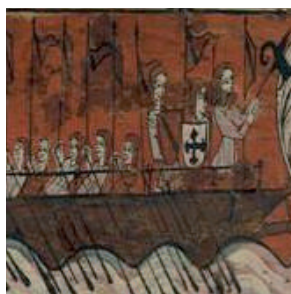
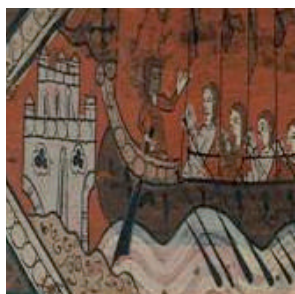

Els catalans a la Mediterrània medieval

Noves fonts, recerques i perspectives

edició de Lluís Cifuentes i Comamala,
Roser Salicrú i Lluch, M. Mercè Viladrich i Grau

© 2015 Viella s.r.l. - IRCVM
All rights reserved
First published: 2015
ISBN 978-88-6728-013-1 (printed book)
ISBN 978-88-6728-345-3 (e-book | pdf)

IE Med.

Institut Europeu de la Mediterrània

L'Institut Europeu de la Mediterrània és titular de la totalitat dels drets de propietat intel·lectual dels articles que conformen el llibre, que formaren part del seminari «La presència catalana a l'espai de trobada de la Mediterrània medieval» organitzat per l'IE Med l'any 2009.

Amb la col·laboració de:

viella

libreria editrice

via delle Alpi, 32

I-00198 ROMA

tel. 06 84 17 758

fax 06 85 35 39 60

www.viella.it

Índex

Presentació	9
<i>Llengua, cultura i art catalans a la Mediterrània medieval</i>	
MIRIAM CABRÉ Ressons sicilians a la cultura catalana de l'època de Pere el Gran	17
THOMAS M. CAPUANO Señales de una ciencia agronómica autóctona en los tratados medievales en catalán	29
LLUÍS CIFUENTES I COMAMALA Sciència.cat: un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement	41
MATILDE MIQUEL JUAN El viaje de artistas y obras de arte en el Mediterráneo occidental en el siglo XV	57
MARCO ROSARIO NOBILE La diffusione dei modelli catalani nell'architettura del Mediterraneo (XIV-XV secolo)	77
MARCO PEDRETTI La biografia d'Anselm Turmeda, renegat mallorquí: <i>status quaestionis</i> i perspectives	97
RAMON J. PUJADES I BATALLER La cartografia medieval en català: obres, tallers i circulació internacional dels coneixements cartogràfics	113
XAVIER RENEDO PUIG El viatge a Terra Santa del 1323: devoció, diplomàcia i escriptura	133

Presència i integració de col·lectius catalans a la Mediterrània

JUAN MANUEL BELLO LEÓN

- Los catalanes en el ‘Mediterráneo atlántico’:
nuevos negocios y oportunidades en Canarias
a finales de la Edad Media 159

GEMMA TERESA COLESANTI

- I catalani nella Sicilia Orientale nella seconda metà del xv secolo 181

DAMIEN COULON

- Perpiñán, centro económico y de relación
con el Levante mediterráneo (siglo XIV-principios del xv) 195

CHARLES DALLI

- La Malta catalanoaragonesa:
l'exemple de la família Desgunes 217

NIKOLAS JASPERT

- Catalunya, els catalans i el català
a l'Imperi Romanogermànic (segles XIV i XV) 229

LUCIANO PALERMO

- Banca e commercio tra Roma e Barcellona:
la documentazione delle aziende Datini (1397-1407) 251

GIOVANNA PETTI BALBI

- I catalani nella Genova tardomedievale 263

MARIA ELISA SOLDANI

- «E sia licito a' mercatanti katelani avere loggia»:
presenza e organizzazione dei mercanti catalani
a Pisa e a Siena nel basso Medioevo 283

MANUEL VAQUERO PIÑEIRO

- Mercaderes y banqueros catalanes en Roma
en el tránsito a la Edad Moderna 317

Interrelació i diàleg amb musulmans i jueus

CARMEL FERRAGUD DOMINGO

- Les relacions entre els menescals sarraïns i cristians
a la València baixmedieval 329

LINDA G. JONES

- El subterfugi com a estratègia: els cronistes àrabs
i les aliances politicomilitars entre musulmans i cristians
a la Mediterrània medieval 341

Índex	7
DAVID NIRENBERG La moderna exemplaridad del Medievo ibérico	355
JONATHAN RAY Encara una ‘societat mediterrània’? Els jueus dels regnes ibèrics cristians a la Mediterrània baixmedieval	373
GUILLEM ROSSELLÓ BORDOY Poder i cultura a les Illes Balears en època islàmica	389
ROSER SALICRÚ I LLUCH Mercaders, diplomàtics, torsimanys: els perfectes mediadors en els contactes de la Corona d’Aragó amb l’Islam occidental?	405
MAYA SHATZMILLER El Mediterrani medieval i l’ordre global: Islam, moneda i mercats	425
NADIA ZELDES Els jueus i conversos catalans a Sicília: migració, relacions culturals i conflicte social	455
Índex de noms de persona i de lloc	467

CARMEL FERRAGUD DOMINGO

Les relacions entre els menescals sarraïns i cristians a la València baixmedieval*

1. *Introducció*

Les relacions entre practicants de la medicina de diferents religions durant la Baixa Edat Mitjana és un de tants aspectes singulars de l'espai mediterrani, i especialment pel que fa a l'àmbit de la Corona d'Aragó. Podem afirmar que en aquell període no resultà estrany trobar físics, barbers i cirurgians, sobretot jueus i cristians, que col·laboraren atenent pacients afectats per diverses malalties i que testimoniaren en judicis, els uns en favor dels altres (GARCÍA BALLESTER 1992, p. 127-128; FERRAGUD 2005b, p. 16-18). Pel que fa a la relació entre metges cristians i jueus, això fou producte, primerament, del fet que un sector racionalista hebraic compartí els continguts de la medicina escolàstica (el galenisme arabitzat), difosos pels Estudis Generals al llarg de la Baixa Edat Mitjana (GARCÍA BALLESTER, FERRE, FELIU 1990). Igualment, cal considerar que fins a les acaballes del segle XIV no es produïren amb contundència la segregació, marginació i aïllament de la comunitat jueva, propiciades per la pressió eclesiàstica i concretades en les normatives municipals, que abocaren finalment a les conversions forçades. En qualsevol cas, les rivalitats dels metges cristians no s'establirien tant amb els seus col·legues jueus o musulmans, com amb aquells que no tenien una formació adequada o una llicència expedida després del pertinent examen. A aquests se'ls denunciava pels perills per a la salut de les persones a les quals podien afectar amb la seua imperícia, sense oblidar tampoc que aquells també eren una enutjosa competència que es volia eliminar. Tanmateix, aquesta relació professional entre el metge jueu i el cristià, no serà tan fàcil de trobar entre guaridors musulmans i cristians. D'una banda, perquè les notícies de practicants de la medicina sarraïns són ben escadusseres, i, d'altra banda, perquè, a diferència del que succeí amb els jueus, la derivació que havia

* Aquest treball s'inscriu en el marc del projecte de recerca «Ciencia vernácula en la Corona de Aragón y en su contexto románico (siglos XIII-XVI)» (FFI2014-53050-C5-3-P), finançat pel Ministerio de Ciencia e Innovación (MICINN), i en el del grup de recerca consolidat per la Generalitat de Catalunya «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani» (2014 SGR 1559).

pres la pràctica mèdica dels musulmans arran de les conquestes, i encara més després entre els moriscos, havia fet que la ciència mèdica islàmica perdés el caràcter racionalista que havia tingut antany, en submergir-se cada vegada més en pràctiques empíriques pròpies de la folkmedicina (GARCÍA BALLESTER 1994, p. 365). Segurament per això, no s'han pogut trobar a penes traces de la relació entre metges cristians i musulmans, emmarcats cada vegada més en models mèdics diversos. No sembla, però, que fos aquest el cas de l'art de la menescalia¹ —cura i atenció mèdica dels equins—, de pregona tradició en el món islàmic i amb una important continuïtat a l'Europa llatina baixmedieval (CIFUENTES, FERRAGUD, GARCIA BALLESTER 1999, p. 84-86; FERRAGUD 2011, p. 33-40).

Ara bé, només recerques documentals que abasten àmpliament diferents materials d'arxiu, sobretot en fons de caràcter judicial, ens poden ajudar a aproximar-nos a les relacions entre practicants de la medicina, humana i animal, de distinta categoria i religió. Una d'aquestes troballes, excepcional s'ha de dir, és la que utilitzaré com a un exemple particular per endinsar-nos en la intensitat i la freqüència de les relacions que es podien establir entre els practicants de la menescalia de religió islàmica i de religió cristiana.

2. Negligències i enfrontaments

El gener de l'any 1364, Salvador de Ravanera, un canviador de moneda de la ciutat de València, va denunciar davant la cort del justícia civil el menescal Antoni de Vilaspinosa per una qüestió de negligència professional. Ravanera li havia encomanat la cura d'un rossí, el qual, al poc de temps d'haver començat a rebre el tractament, va morir irremeiablement. Segons es denuncià, el menescal només acudí la primera vegada per començar l'atenció mèdica, la qual fou completada per un esclau seu. Aquest esclau, aparentment, no disposava dels coneixements suficients per reeixir en una operació delicada pròpia de l'art de la menescalia.

Del procés que es va iniciar només ens n'ha pervingut un fragment on es recullen els testimonis presentats contra el menescal davant del justícia, així com els que oferí el menescal en la seua defensa.² Aquests testimonis citats a declarar per ambdues parts eren de diferent ordre. Des de la part acusadora, s'utilitzaren persones que per ofici tractaven habitualment amb el bestiar i que podien oferir un discurs més tècnic i expert en la matèria: el menescal sarraí Façan Abenxoa, el també menescal Bernat Faberzà i el ferrer Pere d'Horabona. En segon lloc, declararen aquells que coneixien el cas de primera mà perquè havien tingut contacte

1. Optem aquí per la grafia amb *e* i no amb *a* en la primera sil·laba de 'menescal' i 'menescalia', perquè, tot i que és considerada secundària al *Diccionari català-valencià-balear*, d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, i tanmateix rebutjada al diccionari normatiu, és aquesta la grafia culta medieval i, en particular, la que ha perviscut al català occidental.

2. Els fets que ací explique, i en els que es fonamenta sobretot aquest article, es troben extensament detallats a FERRAGUD 2009.

amb el propietari i l'animal malalt durant el temps que s'esdevingueren els fets. Es tractava de dos mercaders i d'un dels seus criats. Pel que fa a la defensa, també s'utilitzà el testimoni d'experts menescals. Concretament, el del menescal Faraig de Bellvís i el del menescal, veí de Xàtiva, Miquel López de Blesa. I, finalment, es va recórrer a l'aportació d'antics clients de Vilaspinosa i altres coneixedors de la seua reputació com a menescal. En aquest sentit, hi intervingueren quatre cavallers i dos ciutadans.

De la biografia i els orígens familiars del principal protagonista, Antoni de Vilaspinosa, a penes tenim notícies. Degué nàixer al voltant de 1330 i morí vers 1380. Estigué casat amb una dona anomenada Gueraula, i sabem que almenys tingué un fill anomenat Joan. Algunes altres dades documentals fan pensar en una possible vinculació de la seua família amb Xàtiva, segona ciutat del regne de València, i que explicaria perquè Vilaspinosa hi exercí la seua ocupació. Del que no hi ha dubte és que Antoni de Vilaspinosa fou un dels menescals amb major prestigi i reputació dels que visqueren a la ciutat de València a la segona meitat del segle XIV, una fama que va transcendir el seu ofici i que cal estendre a l'àmbit socioeconòmic. Sabem que, almenys des de l'any 1364, havia treballat esporàdicament per al rei Pere el Cerimoniós i que era menescal de la casa del duc de Girona, l'infant Joan, i de la resta dels infants l'any 1374, càrrecs pels quals rebé diverses retribucions. Tanmateix, els pagaments no es tornaren a repetir a partir d'aquesta data, però sí en canvi la presència de Vilaspinosa en documents de la Cancelleria reial per assumptes diversos, així com també en alguns processos judicials en els quals es veié immers. El que, en definitiva, resulta evident, és que el servei d'aquest menescal al Cerimoniós no va cessar, i així s'han d'entendre algunes gràcies que li foren concedides. Com ara, sabem que el rei i el seu primogènit li confiaven bèsties equines que li trametien a València o li demanaven muntures adequades per a ells, dada que indica la confiança en la seua perícia en el coneixement dels millors animals (FERRAGUD 2009, p. 115-119).

Tanmateix, Vilaspinosa no degué fonamentar la seua fortuna exclusivament en el servei a la corona. Més aviat, sembla que fou el tracte amb la cavalleria ciutadana del cap i casal del regne, així com amb eminents personatges del patriciat local, el que li va proporcionar uns ingressos substancials i una generosa reputació. La circumstància es desprèn dels clients que apareixen esmentats al procés. La clientela era, doncs, selecta i adinerada i devien recompensar-lo a bastament. Aquests mateixos individus que li confiaven les seues muntures malaltes, també li van demanar ocasionalment suport econòmic. Curiosament, una altra de les seues fonts d'ingressos també tingué a veure amb animals. Es tractava de la propietat d'un gran ramat d'ovelles (FERRAGUD 2009, p. 145-147).³

3. Un descendent seu, en Vilaspinosa, també menescal, era, en 1441, propietari d'una taula a la carnisseria major de la ciutat. Arxiu del Regne de València, Protocols de Vicent Saera, núm. 2411, f. 255r, 13 abril 1441.

De Bernat Faberzà, un dels qui testificaren en contra de Vilaspinosa, i de la seua família, conservem bastants més dades. La nissaga dels Faberzà es caracteritzà per una llarga dedicació a la menescalia, que ocupà diverses generacions, i que sembla començar a la ciutat de València a inicis del segle XIV. Si bé cal situar la llar principal de la família en la parròquia de Sant Salvador, el nucli més important de la tasca d'aquests menescals es desenvolupà en la plaça del Mercat, on residiren Ramonet, el membre més prominent de la família, i després el seu fill Bernat (FERRAGUD 2009, p. 119-124). Fruit de la puixança dels Faberzà fou la participació de quatre dels seus membres en l'entramat del govern municipal de la ciutat de València, entre 1306 i 1355, com a consellers.

El primer membre de la nissaga, Ramon, tingué un fill anomenat Ramonet, que seria el personatge que aconseguiria el renom i prestigi més gran per a la família en entrar ocasionalment a treballar per a la casa reial, i del qual tenim unes riques referències documentals. Ramonet va començar a servir l'infant Alfons (després Alfons III el Benigne) l'any 1322, quan es va embarcar com a menescal en l'expedició militar comandada per ell durant els dos anys següents i que comportà la conquesta de Sardenya (CIFUENTES 1993, p. 105-107, *passim*). La relació del menescal amb la casa reial no sembla que s'allargàs més enllà d'aquesta expedició, si bé, segons una carta reial datada el 12 de juny de 1340, Pere el Cerimoniós encara li assignà una quantitat molt important.

Un altre indicador de la situació socioeconòmica d'aquest personatge és la possessió continuada d'esclaus que l'ajudaven en el seu ofici. Tanmateix, és sobretot en el seu testament i posterior inventari de béns on podem copsar que la seua era una fortuna no gens menyspreable per a l'època (FERRAGUD 2009, p. 147-155). Ramonet Faberzà era propietari de terres i vinyes, de l'alqueria de Montortal i d'un hort amb edifici annex a Russafa, tot a l'Horta de València. Aquesta adquisició continuada de terres amb edificacions annexes s'inscriu en una estratègia rendista cada vegada més corrent entre el patriciat urbà. Finalment, segons consta al seu testament, sabem que era membre de la benemèrita i prestigiosa confraria de Sant Jaume, un altre detall molt significatiu del seu posicionament social.

Ramonet tingué quatre fills anomenats Jaume, Berenguer, Ramon i Bernat. D'aquests, els dos darrers continuaren amb la tradició familiar i es dedicaren a la menescalia. Ara bé, sembla que la mort de Ramon alterà el protagonisme de la família dins de la ciutat, i a partir de 1355 ja cap membre més formà part del consell municipal. Les notícies sobre tots ells s'esvaeixen i únicament apareix documentat Bernat, un dels protagonistes del plet, sobretot per la seua relació amb Pere el Cerimoniós. Aquella segona meitat del segle XIV coincidia amb el moment en què Vilaspinosa es perfilava com un personatge amb prestigi local i ben estimat per la casa reial. Ambdós menescals, Antoni i Bernat, servien la monarquia en comptades ocasions, com ho demostren els cobraments ('quitacions') registrats, però n'obtenien una protecció evident com a 'familiars reials' que eren, perquè amb aquest privilegi el monarca volia garantir-se'n la plena disposició en qualsevol moment, ja que tenia confiança en la seua competència —que, de tota manera, mai substituï la que tenia en els menescals sarraïns. És possible que fos

precisament el desig de convertir-se en el preferit del monarca i del seu fill, l'infant Joan, en la ciutat de València —quan aquests s'hi estaven o bé necessitaven que algun menescal els hi fera un servei atenent els seus cavalls o adquirint-ne d'altres d'adequats a la seua categoria—, allò que enfrontà tots dos personatges.

3. *Menescals sarraïns a la ciutat de València*

Entre les ocupacions que va desenvolupar la població sarraïna de la Corona d'Aragó, sotmesa arran de les conquestes, destaquen dos camps significatius: d'una banda, el comerç de bestiar equí i la tasca d'atzemblers i traginers dedicats al transport de mercaderies a llocs de mules i ases i, d'altra banda, la manipulació de metalls i l'atenció mèdica dels equins. Efectivament, nombrosos estudis han posat de manifest que una de les activitats més importants desenvolupades durant tota la Baixa Edat Mitjana pels musulmans valencians fou el treball de ferreria. El cas de la ciutat de València ens posa davant aquesta evidència. Si l'any 1373 podem citar almenys 7 ferrers i 2 menescals que habitaven en la moreria, entre els anys 1440-1451 es detecten 15 ferrers i 2 menescals (RUZAFÀ 1996, quadre 1). Val a dir que també alguns ferrers cristians tenien obert obrador a la moreria. I, entre 1409 i 1412, n'hi havia almenys set (GARCÍA MARSILLA 2010, p. 56, 66, 70). I és que la proximitat de la sèquia de Na Rovella i els seus braçals permetien un abastiment permanent d'aigua en aquesta zona occidental de la ciutat.

Potser aquesta proximitat a ambdues activitats —ferreria i menescalia— i una tradició en la cura dels animals desenvolupada al llarg dels segles altmedievals, palesada en un nombre considerable de tractats tècnics d'origen àrab, propicià que ja al segle XIII el grau de competència dels menescals sarraïns fos molt elevat; competència que els devia donar un gran prestigi. Aquesta dedicació al guariment del bestiar contrastaria amb l'abandó progressiu de la medicina humana, si més no, des de l'òptica doctrinal i racionalista, ja que la medicina en mans dels sarraïns no desaparegué, sinó que es va submergir cada vegada més en pràctiques de curanderisme i de medicina popular, com s'ha dit abans.

Dues famílies sarraïnes de menescals arrelades a València i associades a la cort reial, els Abenxoa i els Bellvís, sobretot la segona, obtingueren un poder econòmic, polític i social sorprenent. L'origen d'aquest impressionant ascens social fou, sens dubte, l'exercici de l'ofici o 'art' de la menescalia al servei de la casa reial. Si bé la presència de menescals musulmans al servei de la cort no havia estat habitual fins a la segona dècada del Tres-cents, fou a partir de llavors que es féu evident una predilecció pels membres de les dues nissagues esmentades.

Els Bellvís foren, sens dubte, la família sarraïna més important de la Corona d'Aragó durant el segle XIV.⁴ L'origen d'aquest impressionant ascens social fou la competència en l'art de la menescalia. Això va portar Faraig de Bellvís a entrar

4. Vegeu BOSWELL 1972, p. 43-49; FEBRER 1986; CIFUENTES 1993, p. 222, *passim*; FERRAGUD 2009, p. 155-166.

al servei de l'infant Pere (després Pere el Cerimoniós), i, posteriorment, els seus descendents, Ovecar a servir Joan el Caçador, i Alí, darrer menescal de la família, Martí l'Humà. La quarta generació dels Bellví canviaria la menescalia per l'ocupació de mercader, dedicant-se a un ofici molt més lucratiu en aquells moments. Resulta difícil esbrinar perquè Alí no va formar el seu fill Mahomat com a menescal, desvinculant-se així del contacte directe amb la monarquia i de tots els avantatges que això els havia suposat. El que sí sembla clar és el seu desig de traslladar-se a València i concentrar els seus esforços en aquell nucli tan dinàmic i generador de riquesa durant el Quatre-cents. En aquest sentit, es podria entendre la venda efectuada per Alí dels obradors que la família tenia a Daroca. Potser els Bellví, en part atrets pel poder d'una família de gran poder a València com eren els Xupió (RUZAFÀ 1995, p. 154), decidiren abandonar el que havia estat una activitat tradicional entre els membres de la nissaga per dedicar-se al lucratiu món del comerç cap als anys 1440-1450. Se sumaren així al notable grup dels artesans que aconseguiren una promoció social en deixar els seus oficis per dedicar-se al comerç (CRUSELLES 2001, p. 81).

Els Abenxoha també destacaren pel seu pes polític i social durant tres generacions, emparats per l'ombra de la casa reial (FERRAGUD 2009, p. 155-166; CIFUENTES 1993, p. 220, *passim*). Amb tot, cal dir que la seua influència fou més reduïda que en el cas dels Bellví, això malgrat haver començat la seua cursa política abans. Els Abenxoha amb vinculació directa amb la monarquia foren Façan, menescal de Jaume el Just des de 1303, i també de l'infant Alfons, després Alfons el Benigne; Hamet, menescal del mateix Alfons i de Pere el Cerimoniós; i, finalment, Abraham, menescal de les reines Maria de Navarra, Elionor de Portugal i Elionor de Sicília.

Els orígens dels Bellví cal situar-los en terres castellanques, encara que després es vincularien estretament a diverses viles d'Aragó, sobretot Daroca —en els casos d'Ovecar i d'Alí— on tingueren els interessos econòmics familiars més notables (habitatges, terres productives que omplien de grans els seus rebosts, i els obradors on practicaven la ferreria i la menescalia), i a València, preferida per Faraig. Tanmateix, cal assenyalar l'extremada mobilitat d'aquests personatges així com la ubicació de les seues propietats arreu dels territoris de la Corona. La seua presència en notaries de Saragossa, Barcelona i València així ho demostra. A Daroca, els Bellví tenien a cens, i per concessió reial, uns obradors en el carrer Major. Com que tant Faraig com el seu fill Ovecar es desplaçaven constantment al servei de la monarquia, i no podien atendre directament aquest negoci, els obradors eren llogats freqüentment. Aquesta absència en va dificultar en ocasions el bon funcionament i calgué la intervenció reial per solucionar alguns conflictes que s'hi presentaren en relació amb els seus negocis.

I és que a Daroca s'acumulaven també els seus enemics. En certa ocasió, l'infant Joan va retreure al batle que hagués actuat contra Ovecar, el seu menescal i resident habitual de la vila, i també contra la seua família, mogut només per les acusacions fetes per «algunos malquirientes suyos e invidiosos». Els arguments a favor de la tasca desenvolupada pel menescal foren suficients perquè fos sol-

licitada una actitud contundent als funcionaris reials, i concedint-los, a més, les màximes garanties per a la seua defensa. Més endavant, el rei Pere demanava comptes per una querella presentada pel seu menescal també contra veïns de Daroca, segons la qual alguns sarraïns de la dita vila, «por escalfamiento de vostra favor e menospreciando la corrección del dit senyor e de nós, se esfuerçan cada día dampnear e vituperar el dicto Ovecar e su casa». Ací es va barrejar, doncs, el menyspreu d'alguns cristians que devien veure-hi un obstacle i, possiblement també mostraven enveja envers el magnífic patrimoni i favor dels quals gaudia el menescal, juntament amb sentiments idèntics dels altres musulmans que només esperaven una excusa per atacar-lo.

La proximitat a la ciutat de València dels Bellvís es fa palesa cap als anys seixanta del segle XIV, quan Faraig es casà en segones núpcies amb Fàtima, filla del ric mercader i veí del cap i casal Maimó Fuster. Amb aquesta aliança familiar tan reeixida degué arribar als Bellvís una nova font substanciosa d'ingressos, fet que permetria engreixar el ja notable patrimoni que gestionaven. Tot sembla indicar que des del moment del seu casament Faraig s'establí a València, o almenys hi tingué habitatge fins a la seua mort. Malgrat mantenir un important patrimoni a Daroca i les seues rodalies i residir-hi també una bona part de l'any, sembla que la família anà aproximant-se cada vegada més a València. En canvi, Ovecar mostrà sempre una preferència per aquell indret d'Aragó, i d'ací buscà també la seua primera esposa, Mariem, de Burbáguena. Els Bellvís concertaren progressivament diferents matrimonis amb notables famílies sarraïnes valencianes, amb l'ajuda reial. Al capdavant, no feien més que tancar el cercle del poder unint-se amb els seus subordinats, ja que els Bellvís foren cadis generals del regne de València des dels temps de Faraig i fins als inicis del segle XVI.

Pel que fa a l'altra família, els Abenxoa, el primer menescal del qual tenim notícia, Façan, va morir durant la campanya de Sardenya dels anys 1323-1324, i segurament era el pare del que testimonià en contra de Vilaspinosa. Estava casat amb Homahan, la qual rebé un enfranquiment vitalici en enviudar. No seria l'únic membre de la família en beneficiar-se de la proximitat a la cort reial, ja que Abraham Abenxoa, juntament amb la seua esposa Regina, quedà també exempt de qualsevol tipus d'exacció fiscal. El tercer cas d'enfranquiment és el de Manef Abenxoha i la seua esposa, de qui no tenim prou dades per connectar-lo bé en l'arbre genealògic d'aquesta família.

Hamet Abenxoa i el seu fill Abraham participaren en la campanya contra Jaume III de Mallorca en 1343, juntament amb Faraig de Bellvís i altres tres menescals cristians. És la primera notícia que tenim d'Abraham, al servei de la reina, i d'Hamet, al del rei. Per aquesta mateixa raó reberen uns diners pels cavalls que amb ells devien passar a Mallorca, pel salari i un complement pels dos ajudants que els acompanyaven. Ambdós encara haurien de participar l'any següent en la campanya del Rosselló, continuació del sotmetiment de Jaume III per part de Pere el Cerimoniós, i altra vegada rebrien els 400 sous «per a ops de comprar engüents, empastres e altres coses pertanyents a sson offici» necessaris per participar en l'expedició rossellonesa. Més endavant, Abraham prendria part en el

setge de l'Alguer durant els anys 1354-1355. Ací li seria encomanada la missió de portar sis cavalls en obsequi al rei de Sicília. A partir d'aquest moment, minven considerablement les al·lusions en la Cancelleria a Abraham, que ja féu poc servei a la monarquia en aquells anys de vellesa, fins la seua mort, vers 1364.

Aquests menescals sarraïns vinculats a la cort reial obtingueren un poder polític sorprenent en gran part dels territoris de la Corona. Els Abenxoha bastant menor, i condensat sobretot en Abraham, el qual rebria la seua última comesa en 1365. Cal dir que destacà en aquest cas la seua labor com a ambaixador. Faraig de Bellvis, en canvi, fou obsequiat amb una dotzena de càrrecs, sobretot els de major entitat possible per a un musulmà i amb els quals podia obtenir majors ingressos (alfaquí, salmedina, alamí, cadí, escrivà, etc.) distribuïts entre les ciutats d'Aragó, València i Catalunya. Aquests càrrecs passaren als seus descendents fins els inicis del segle XVI. Val a dir que molts d'aquests càrrecs s'exerciren *in absentia*, i foren subrogats a tercers en nombroses ocasions (FERRAGUD 2009, p. 163 i 166). Era impossible que la dispersió geogràfica dels càrrecs, els viatges incessants al servei del rei i els negocis particulars deixaren temps per a més.

4. Aliances i enemistats

Ubicats els quatre personatges, els seus orígens i la seua situació familiar, estem en disposició d'interpretar el que significà el seu testimoniatge a favor i en contra del menescal acusat al procés, Antoni de Vilaspinoso.

El procés judicial, que s'inicià per unes raons, diguem-ne estrictament professionals, se'ns presenta com un episodi més de la lluita entre els membres d'un mateix ofici per obrir-se un lloc en el mercat més selecte dins la ciutat, el dels cavallers i el patriciat urbà en general, i també per l'acostament a la monarquia, el millor dels patronatges que podia perseguir un professional de la medicina o la menescalia (FERRAGUD 2005, p. 284-297). Que aquests compartiren barri i confraria o que es trobaren amb facilitat pels carrers de la ciutat o dins de la moreria, devia ser ocasió d'enfrontaments, de males paraules i qui sap si d'alguna trifulga armada. No ens ha d'estranyar que els capítols de la confraria dels ferrers i menescals, que varen ser confirmats per Jaume II en 1298, comencen amb una atenció especial a solucionar, amb la intervenció dels quatre prohoms escollits majorals, qualsevol conflicte que hagués esdevingut entre els membres de la confraria. Per això, abans de celebrar el dinar de germanor que anualment es feia el dia de la festa del patró en el monestir de Sant Agustí, convenia que els confreres solucionaren les seues diferències (CASTILLO, MARTÍNEZ 1999, p. 31).

Quatre personatges vinculats a la cort reial en algun moment (Faraig de Bellvis, Façan Abenxoha, Antoni de Vilaspinoso i Bernat Faberzà) es veuen confrontats en les seues visions sobre la manera particular que té un menescal d'exercir la seua tasca. No resulta sorprenent en la València de les bandositats, que individus que compartien un espai viscut, amb un ampli mercat, uns mateixos coneixements tècnics (l'art de la menescalia), i un mateix patró (la casa reial), estigueren

enemistats, i que arrossegaren en els seus enfrontaments a d'altres persones que pertanyien al seu cercle d'amistats i d'afinitats sentimentals i professionals, com ho demostra la utilització d'uns i altres com a testimonis en un o altre bàndol (FERRAGUD 2005, p. 229-238). En aquest sentit, resulta molt significatiu que Façan Abenxoha testimonie en contra de Vilaspinosa —com també Faberzà— i, en canvi, Faraig de Bellvís a favor. Crec que cal atribuir aquest posicionament no al grau de percepció sobre la perícia tècnica de l'acusat, sinó a disputes pel prestigi i autoritat protagonitzades per diverses famílies amb poder polític i econòmic dins la ciutat i, fins i tot, dins la Corona d'Aragó.

La degradació de la situació familiar dels Abenxoha i la seua pèrdua del favor reial començà en la quarta dècada del segle XIV, quan dos foscós assumptes, dels quals no en tenim massa dades, tacaren Hamet Abenxoha. Concretament, en 1342 Hamet era suspès dels càrrecs de cadí, savalaquem i alamí de les aljames de Saragossa i Osca, a causa d'unes inquisicions posades contra ell i altres oficials, cristians i sarraïns, del regne d'Aragó. El beneficiat d'aquesta circumstància no fou altre que Faraig de Bellvís. Si bé la qüestió sembla que es resoldria un any després quan li restituïren els càrrecs esmentats, cessant així Faraig, en 1344 el rei encara li encomanava a aquest darrer que investigàs un procés «secundum çunyam seu ritum sarracenorum», que ja havia encomanat a Hamet, contra diversos sarraïns d'Ariza (en aragonès Fariza) acusats de cometre alguns delictes. Més tard, Hamet, en 1345, fou acusat d'haver tingut relacions sexuals amb una cristiana en la ciutat de Barcelona. El rei buscà amb la màxima discreció que el governador de Barcelona inquirís en la qüestió. D'aquesta no en sabem els resultats, però el que sí és cert és que en 1350 Hamet ja havia mort i tots els càrrecs que havia tingut passaren definitivament a mans de Faraig. I no solament això, sinó que pels serveis prestats també li foren concedides totes les cases de la moreria de València que havien pertangut al difunt Hamet Abenxoha, cadí de la moreria, el 16 de desembre de 1375. Cal afegir a això, que ja deu anys abans Faraig havia mantingut una disputa amb els hereus d'Abrahim Abenxoha per raons que ens són desconegudes.

Els Bellvís, doncs, anaren acumulant progressivament càrrecs, prebendes i béns dels Abenxoha, anul·lant la seua influència en la casa reial i reduint-los merament a la seua tasca de menescals en la ciutat de València. El procés d'anul·lació dels Abenxoha en favor dels Bellvís, que havia començat en la dècada dels quaranta del segle XIV, amb els càrrecs només ubicats en el regne d'Aragó, s'estenia durant els anys seixanta a València i, més tard, a Catalunya, quan Ovecar començava a assolir algun càrrec polític en les aljames del Principat. Per aquell temps, havia culminat la substitució definitiva dels Abenxoha, i, segurament per això, abandonaren València i emigraren a Granada a finals del segle XIV (RUZAFÀ 2008, p. 261). Cal fer atenció a la intitulació tan distinta amb la qual ambdós, Faraig i Façan, concorregueren en el procés a Vilaspinosa: «Faraig de Bellvís, sarrahí, menescal del senyor rey e alcadí major de totes les moreries del dit senyor rey», enfront de «Façan Abenxoha, sarrahí de València». Amb totes aquestes circumstàncies no era d'estranyar que en 1377 Abrahim es negàs a respondre davant

Faraig de Bellvís com a cadí de Xàtiva, un càrrec que ell mateix havia mantingut temps abans. Un acte d'insubordinació que possiblement estigués relacionat amb la nova situació familiar.

Tornant als assumptes estrictament vinculats amb el plet, cal dir que Ramon Fabarzà i Façan Abenxoha visitaren el rossí malalt a instàncies de l'acusat, Vilaspinosa. El testimoni d'ambdós és semblant, més tècnic, però, quant a detalls de les cures i causes de la mort de l'animal que el de Faraig. Ambdós també centraren la negligència en el fet d'haver enviat un esclau a fer les cures i no haver-les practicat ell directament. El testimoni de Faraig de Bellvís, bastant més llarg, no es perdé mai en consideracions tècniques. Aquest afirmava conèixer l'acusat feia 20 anys, «et sab que és bon menescal e bé abte de sa art et li ha vistes fer moltes e diverses cures bé e abtament axí de cavalls, rocins com d'altres bèsties, axí en dar foch e svenar o tochar en la coa e scatarar, com altres cures pertanyents a sa art». Bellvís admetia uns costums i normatives que afectaven semblantment en la pràctica de la menescalia a sarraïns i cristians de la ciutat de València i de tots els dominis de la Corona. Així, admetia que mai se solia demanar cap indemnització si aplicant cures semblants a les fetes per Vilaspinosa la bèstia moria. També admetia que ell enviava sovint macips seus a reconèixer animals i a efectuar algunes cures.

Evidentment, en la menescalia existeixen uns coneixements compartits i fins i tot una transferència d'aquests del món musulmà al cristià i a l'inrevés; entre els seus practicants, independentment de la religió, hi ha una entesa que transcendeix aquestes barreres ètniques i religioses, i que portà, fins i tot, a arriscar-se a oferir un testimoni en favor d'un cristià, més encara quan Faraig no coneixia directament el cas del rossí malalt i l'atenció subministrada. La confiança en la perícia de Vilaspinosa fou suficient, però més encara els interessos comuns compartits. Potser també la seguretat que donava ser un dels protegits del rei, membre de la seua casa, i dominador de la major part dels càrrecs polítics que llavors existien sobre la població musulmana. Vilaspinosa era segurament un dels experts més coneguts en el mercat local com a practicant de la menescalia i el sarraí es posava al seu costat, com a individu igualment de gran prestigi en la pràctica, sense descartar la probabilitat que ambdós podien haver coincidit en la cort del Cerimoniós.

5. Conclusions: una intricada xarxa de relacions socioprofessionals interreligioses

El cas dels menescals sarraïns i cristians que operaren a la Corona d'Aragó, i especialment a la ciutat de València, durant el segle XIV, ens acosta a la interpretació de les relacions etnoreligioses traçada per Mark Meyerson o Brian Catlos, per als quals la naturalesa d'aquestes interaccions tingué el seu origen tant en condicionants locals com en xarxes d'interès mutu, les quals interconnectaven simultàniament individus i comunitats minoritàries amb una complexa gamma d'organitzacions cristianes, col·lectius diversos i individus particulars (CATLOS 2001-02, p. 267-268; MEYERSON 2001-02, p. 28-29). En l'esfera legal, econòmica

i social, foren els convenis negociats, dictats pel mutu interès o conveniència, allò que determinaria les relacions entre grups i individus, travessant les divisions sectàries etnoreligioses. El nostre cas mostra que el poder, el prestigi i la posició era allò que unia cristians i musulmans com a elit ‘professional’ i també social. Compartien un ofici manual —la menescalia—, de gran importància tant al món urbà com al rural, i a partir d’ací, uns i altres, fonamentarien la seua promoció social a redós de la monarquia. Les aliances es bastiren a propòsit d’aquests criteris i no tingueren en compte les diferències de religió. És clar que les relacions interreligioses entrarien progressivament en un declivi que conduiria a la confrontació, l’agressió i la conversió. Però a penes travessat l’equador del segle XIV l’entesa i les complicitats de cristians i musulmans, almenys entre els practicants de la menescalia, sembla encara ben evident.

Fos com fos, els casos dels Bellvís i dels Abenxoha ens aproximen a uns individus no gens subalterns, amb veu i actuació pròpies dins la comunitat islàmica de la corona catalanoaragonesa i la de fora de les fronteres, amb la qual mantingueren relacions estretes en els segles XIV i XV, tot mostrant-se autèntics agents de les seues decisions i no pas subjugats passivament a l’abús cristià (CATLOS 2004, p. 404-408).

Bibliografia

- BOSWELL, John, 1977. *The Royal Treasure: Muslim Communities under the Crown of Aragon in the Fourteenth Century*, New Haven: Yale University Press
- CASTILLO, Jaume, MARTÍNEZ, Luis Pablo, 1999. *Els gremis medievals en les fonts oficials: el fons de la Governació del regne de València en temps d’Alfons el Magnànim (1417-1458)*, València: Institució Alfons el Magnànim
- CATLOS, Brian, 2004. *The victors and the vanquished. Christians and muslims of Catalonia and Aragon, 1050-1300*, Cambridge, Cambridge University Press [traducció castellana a *Vencedores y vencidos. Cristianos y musulmanes de Cataluña y Aragón, 1050-1300*, València: Publicacions de la Universitat de València, 2010]
- 2001-2002. “Contexto y conveniencia en la Corona de Aragón: propuesta de un modelo de interacción entre grupos etno-religiosos minoritarios y mayoritarios”, *Revista d’Història Medieval*, 12, p. 259-268
- CIFUENTES, Lluís, 1993. *Medicina i guerra a l’Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d’Aragó 1309-1355*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1993 [ed. en microfites: Bellaterra, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1995]
- CIFUENTES, Lluís, FERRAGUD, Carmel, GARCÍA BALLESTER, Luis, 1999. “Els menescals i l’art de la menescalia a la Corona d’Aragó durant la Baixa Edat Mitjana”, *Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans. IV Col·loqui d’història agrària (maig del 1997): actes*, Barcelona: Universitat de Barcelona, Centre d’Estudis d’Història Rural, p. 75-98
- CRUSELLES, Enrique, 2001. *Los mercaderes de Valencia en la Edad Media (1380-1450)*, Lleida: Milenio

- FEBRER ROMAGUERA, Manuel Vicent, 1986. “Los Bellvís: una dinastía mudéjar de alcaldies generales de Valencia, Aragón y Principado de Cataluña”, *Actas del III Simposio internacional de mudejarismo (Teruel, 20-22 de septiembre de 1984)*, Terol: Centro de Estudios Mudéjares del Instituto de Estudios Turolenses, p. 277-290
- FERRAGUD DOMINGO, Carmel, 2011. “La atención médica de los animales durante la Baja Edad Media en los reinos hispánicos”, *Medievalismo*, 21, p. 29-54
- 2009. *La cura dels animals: els menescals i l'art de la menescalia a la València Medieval*, Catarroja: Afers
- 2005a. *Medicina i promoció social a la Baixa Edat Mitjana (Corona d'Aragó, 1350-1410)*, Madrid: CSIC
- 2005b. “Organització social i atenció mèdica a la Cocentaina baixmedieval: el procés a Abrahim Abengalell (1318)”, *Asclepio*, 57/2, p. 3-24
- GARCÍA BALLESTER, Luis, 1994. “A marginal learned medical world: Jewish, Muslim and Christian medical practitioners, and the use of Arabical medical sources in late medieval Spain”, *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Luis García Ballester, Roger K. French, Jon Arrizabalaga, Andrew Cunningham (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, p. 353-394
- 1992. “Changes in the ‘regimina sanitatis’: the role of the Jewish physicians”, *Health, Disease and Healing in Medieval Culture*, Sheila Campbell, Bert Hall, David Klausner (eds.), New York – Basingstoke: St. Martin's Press – Macmillan, p. 119-131
- GARCÍA BALLESTER, Luis, FERRE, Lola, FELIU, Eduard, 1990. “Jewish appreciation of fourteenth-century scholastic medicine”, *Osiris*, 6, p. 85-117
- GARCÍA MARSILLA, Juan Vicente, 2010. “Las calles y los hombres. Ensayo de una sociotopografía de la Valencia medieval”, *Historia de la Ciudad. VI. Proyecto y complejidad*, València: ICARO-CTAV-COACV – Ajuntament de València, p. 81-101
- MCVAUGH, Michael R., 1993. *Medicine before the Plague: Practitioners and their Patients in the Crown of Aragon (1285-1345)*, Cambridge: Cambridge University Press
- MEYERSON, Mark D., 2001-2002. “Un reino de contradicciones: Valencia 1391-1526”, *Revista d'Història Medieval*, 12, p. 11-30
- RUZAFÀ, Manuel, 2008. “La familia Xupió en la morería de Valencia (1362-1462)”, *Biografías mudéjares o la experiencia de ser minoría: biografías islámicas en la España cristiana*, Ana Echevarría Arsuaga (ed.), Madrid: CSIC, p. 233-290
- 1996. “Las actividades industriales de la morería de Valencia”, *VI Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 16-18 de septiembre de 1993): actas*, Centro de Estudios Mudéjares del Instituto de Estudios Turolenses, Terol, p. 269-285
- 1995. “Alí Xupió, senyor de la moreria de València”, dins *L'univers dels prohoms*, València, 3 i 4, p. 137-173